

קדמוניות ירושלים

החברה הירושלמית מלפני חורבן הבית *

מאת

ב"צ לוריא

בדור בו אנו דנים, דור אחרון של ימי הבית השני, היתה ההנהגה בידי הפרושים; התנאים וראשי הסנהדרין הם הם שהיו את האצולה, שהיתה ברובה אצולה רוחנית. הם שהניחו את היסודות לספרות חז"ל, שממנה אנו שואבים את מרבית ידיעותינו על חיי יום יום בירושלים. בספרות זו נשתמרו מקצת ידיעות גם על האצולה של שנים שלשה דורות קודמים, המספרים על יקירי ירושלים — מהם כהנים מבית תשמונאי, הם ומקורביהם, שהיו עשירים בעלי אחוזה, נהגו ביהירות וכמובן שנמנו עם כת הצדוקים. לכן מספרת עליהם הספרות הפרושית קצת בקנאה וקצת בלגלוג. מסופר גם על נקיי הדעת שבירושלים, ראשי הפרושים, חברי הסנהדרין וכיו"ב. מסופר גם על סתם עשירים, יושבי שוק העליון שבירושלים. כשאנו מצרפים את הידיעות על כל אלה מצטיירת לפנינו תמונה רב-גוונית של אנשי ירושלים, מנהגיהם ואורח חייהם.

המדרש שילב את הפרטים על יקירי ירושלים בקינה על חורבן ירושלים:

איכה רבתי, לפסוק "בני ציון היקרים" (ד', ב): מה היתה יקרותך? שלא היה אחד מהם הולך לסעודה עד שהיה יודע עם מי סועד; ולא היה חותם עד שהיה יודע עם מי חותם, שנאמר: "אל תשת ירך עם רשע להיות עד חמס" (שמות כ"ג, א); שלא היה אחד מהן הולך לסעודה אלא אם כן הופך יד אונקלי שלו. וכך למה? כדי שלא יטענו טענת חנם;

התלמוד מייחס כמה ממידות היהירות הללו גם לנקיי הדעת שבירושלים.

סנהדרין כ"ג, ע"א: כך היו נקיי הדעת בירושלים עושיין; לא היו חותמין על שטר אלא אם כן יודעין מי חותם עמהן;

* בעבודה זו נעזרתי רבות ב"ג מחקרים של מורי ורבי פרופ' שמואל קליין ז"ל: א. אנשי ירושלים, יקירי ירושלים, נקיי הדעת שבירושלים, בני-ציון — כתבי האוניברסיטה העברית, מדעי היהדות, כרך א', תרפ"ו, ע' 72. ב. חברות היו בירושלים בימי בית שני, תדפיס מ"הצופה. ג. שמות קדמונים ומשמעותם, פרק מחיי ירושלים בימי בית שני, הרצאה שנדפסה כשלושים שנה לאחר פטירתו ב"שלוחות", גליון ס"ז, סיון—תמוז תש"ב.

ולא היו יושבין בדין אלא אם כן יודעין מי יושב עמהן ;
ולא היו נכנסין בסעודה אלא אם כן יודעין מי מיסב עמהן.
לעומת יהירותם מציינת הגמרא את שיקול דעתם ואת דרכם בכבוד התורה :
סנהדרין ל', ע"א: כך היה מנהגן של נקיי הדעת שבירושלים: מכניסין לבעל דינן
ושומעין דבריהם. ומכניסין את העדים ושומעין דבריהן ומוציאין אותן לחוץ
ונושאים ונותנים בדבר.

מסכת סופרים י"ד, י"א: כך היו נקיי הדעת שבירושלים עושין כשהיו מוציאין את
התורה ומחזירין אותה היו הולכין אחריה מפני כבודה.

מקורותינו מרבים לספר על העושר של יקירי ירושלים על סעודותיהם המפוארות:
מה היתה יקרותן? עירוני¹ שנשא אשה ירושלמית היה נותן לה משקלה זהב וכן
ירושלמי שנשא עירונית היו נותנין לו משקלו זהב².
בשעה שהיה אדם אחד מהם נושא גדולה ממנו היה עושה שולחנות יותר מן
הציאות; ³ ירודה ממנו — היה עושה הוצאות יותר מן השולחנות.

תוס' ברכות פ"ד, ה': כיצד סדר סעודה ?

אורחין נכנסין ויושבין על ספסלים ועל גבי קתדראות, עד שיתכנסו. נתכנסו
כולן נתנו להם לידיים, כל אחד ואחד נוטל ידו אחת⁴. מזוג להם את הכוס — כל אחד
ואחד מברך לעצמו; הביאו לפניהם פרפראות — כל אחד ואחד מברך לעצמו⁵.
עלו והסבו ונתנו להם לידיים — אע"פ שנטל ידו אחת — נוטל שתי ידיו. הביאו
לפניהם פרפראות — אע"פ שברך על הראשונה — מברך על השניה ואחד מברך
לכולן.

הבא אחר שלש פרפראות — אין לו רשות ליכנס⁶.

אמר רבן שמעון בן גמליאל: זה מנהג גדול היה בירושלם — פורסין מטפחת
על גבי הפתח. כל זמן שהמטפחת פרוסה אורחין נכנסין, גסתלקה מטפחת — אין
רשות לאורחין ליכנס.

מה היתה יקרותן? שלא היה אחד מהם הולך לסעודה עד שנקרא ונשנה⁷.
מעשה באדם שהיה אהבו קמצא ושונאו — בר קמצא. עשה סעודה, אמר לשמשו:

1 עירוני — בין עיר קטנה או בן כפר, כנגד ירושלים היו כל הישובים נחשבים כעירות או ככפרים.

2 שם, איכה רבת, בני ציון.

3 יציאות — הוצאות הסעודה, לרמוז כשם שהשולחן טפל למה שעליו, דמיו יקרים מן הסעודה שעליו, כן האשה הנשאת וטפלה לו היא גדולה ויקרה ממנו.

4 ידו האחת — הנטילה היא רק משום נקיות, מפני שהחזיקו את הכוס רק ביד אחת, וכן אכלו את הפרפרת רק ביד אחת (ש. ליברמן תוס' כפשוטה ע', 62).

5 וכל המטרה במנהגים הללו היתה להעסיק את האורחים עד שיתכנסו כולם.

6 שמא אין לבעל הבית סעודה מוכנה ונמצא מתכווה. נ"א בירוש' דמאי פ"ד, הג': ובירושלים היו נוהגים להפוך את המטפחת מימין לשמאל, כלומר — כשהמטפחת הפוכה פירושו שאורחים אינם רצויים יותר.

7 ונשנה — שחוזרים וקוראים לו פעם שניה, שמא השליח טעה בפעם הראשונה, כהאי עובדי דבר-קמצא.

לך הבא לי קמצא. הלך והביא לו בר־קמצא. בא (בעל הסעודה) ומצאו (את בר־קמצא) יושב. אמר לו: הרי שונא אתה לי, ומה לך כאן? עמוד וצא! אמר לו: הוואיל ובאתי — הניחני, ואתן לך כל מה שאוכל ואשתה. א"ל — לא!

— אתן לך דמי חצי סעודתך... א"ל — לא!

— אתן לך דמי כל סעודתך. א"ל — לא!

תפסו בידו, העמידו והוציאו. והיה שם ר' זכריה בן אבקילס והיתה ספק בידו למחות ולא מחה.

אמר בר־קמצא: הוואיל וישבו חכמים ולא מחו בו, מכלל שנוח להם, אלך ואלשין עליהם לפני המלך. בא ואמר לו לקיסר: מרדו בך היהודים... אמר לו (הקיסר): מי אמר? אמר לו: שלח להם קרבן ותראה אם יקריבוהו.

הלך ושלח להם עגל משולש. בהליכתו הטיל בו בר־קמצא מום בניב שפתים⁸ ויש אומרים: בדוקין שבעין⁹, מקום שלגו הרי הוא מום ולהם אינו מום. אמרו חכמים להקריבו משום שלום מלכות. אמר להם ר' זכריה בן אבקילס: יאמרו — בעלי מומים קרבים למזבח. אמרו להרוג את בר־קמצא, שלא ילך ויספר למלך. אמר להם ר' זכריה: יאמרו: מטיל מום בקדשים — יהרג?

אמר ר' יוחנן:¹⁰ ענותנותו של ר' זכריה בן אבקילס החריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגליתנו מארצנו.

מה היתה יקרותו?

מוסרין סעודה לטבח. אם נתקלקל דבר בסעודה עונשין את הטבח¹¹. הכל לפי כבוד האורחין והכל לפי כבוד בעל הבית.

בשעה שאחד מהם עושה סעודה היה צר כל מיני סעודה במפה. וכל כך למה? מפני איסטנסיה, כדי שלא יהא אחד אוכל דבר שרע לו¹².

סוכה ג', ח: "אין אוגדין את הלולב אלא במינו, דברי ר' יהודה. רבי מאיר אומר: אפילו במשיחה¹³. אמר רבי מאיר: מעשה באנשי ירושלים שהיו אוגדין את לולביהן בגימוניות¹⁴ של זהב. אמר לו: במינו היו אוגדין אותו מלמטה".

תוס' סוכה ס"ב, ה"י; צוק. 195(6): "לולב בין אגוד בין שאינו אגוד כשר. לא יאגדנו ביום טוב אבל נוטל הימנו שרביט ואגדו. אין אוגדין את הלולב אלא במינו, דברי ר' יהודה. ר' מאיר אומר: אפילו במשיחה. אמר רבי מאיר: מעשה באנשי ירושלים שהיו אוגדין את לולביהן בגימוניות של זהב. אמרו לו: משם ראה, אך הם היו אוגדין אותו במינו למטה".

8 בשפה העליונה. 9 בקרום העליון של העין.

10 גיטין נ"ו ע"א. גם אם אין לקבל סיפור זה כמות שהוא, כמעשה שהיה, יש בו תיאור מן ההינים, ולא בכדי נוצרה האימרה: אקמצא ובר קמצא חריב ירושלים.

11 ומכיון שהטבח ידע שאם יקלקל יצטרך לשלם ממון הרבה הוא נוהר מאד במלאכתו.

12 בעל הבית היה נותן לפני אורחיו הרבה מיני מאכלות, כדי שכל אחד ואחד ימצא מה שטועם לחכו.

13 אין אוגדין את הלולב עם ההדס והערבה אלא במינו, במין מארבעת המינים שבו, שאם יאגדנו במין אחר — נמצא מוסיף מין חמישי ועובר על כל תוסף.

14 = שרשרות.

סוכה ל"ן, ע"א: "תניא אמר ר' מאיר: מעשה ביקירי ירושלים שהיו אוגדין את לולביהן בגימוניות של זהב. אמר לו: משום ראייה, במינו היו אוגדין אותו מלמטה"¹⁵. אותה חבורה הנקראת במשנה ובתוספתא "אנשי ירושלים" היא לפי הבבלי "יקירי ירושלים" וניתן לצרפם לאותה חבורה של עשירי ירושלים, שבהם אנו דנים.

תוס' סוכה פ"ב, ה"י; צוק, 195(10): "אמר ר' אלעזר בר' צדוק: כך היו אנשי ירושלים עושין: "נכנס לבית הכנסת — לולבו בידו, עמד לתרגם ולעבור לפני התיבה — לולבו בידו, לקרות בתורה ולישא כפיו — מניחו בארץ, יצא מבית הכנסת — לולבו בידו, נכנס לבית הכנסת — לולבו בידו, נכנס לבקר חולים — לולבו בידו, נכנס לבית המדרש — גתנו לעבדו או לשלוחו ומחזירו לביתו."

המדובר בכהנים שעליהם היה לברך את העם בנשיאת כפים; הם היו עשירים ועבדו או שליח היה מתלווה אליהם בצאתם לדרכם. בדרך כלל, העבד משמש את אדוניו ונושא כל משא אחריו, וכאן מציין הכתוב את היחס ללולב, שבכל מקום שאחד מיקירי ירושלים מהלך הוא בעצמו נושא את הלולב, רק כאשר הוא נכנס לבית המדרש, ששם ישתהה זמן רב בלמודים — משם הוא שולח את הלולב על-ידי העבד לביתו.

מבריתא זו עולה יחס של כבוד כלפי יקירי ירושלים.

לפי הנאמר בתורה¹⁶ מוטלת העבודה במקדש על הלויים מבני שלושים ועד בני תשעים. לנערים לא היה מקום בעבודת בית המקדש, לכן אומרת המשנה: "אין קטן נכנס לעבודה" אבל תפארתה של שירת הלויים, ולפי לשון המשנה "כדי ליתן תבל בנעימה", התירו; המשוררים השתמשו בכלים: בנבל ובכנור, ואילו הנערים רק בשירה בפה.

ר' אליעזר בן יעקב אומר: אין (הנערים) עולים במנין (הלויים, העומדים על הדוכן שמספרם לפחות שנים-עשר) ואין הם עומדים על הדוכן, אלא בארץ היו עומדים לרגלי הלויים. המשנה קוראת להם "צוערי הלויים" ואילו הברייתא מוסיפה: "בני יקירי ירושלים".

כדי להצדיק סטייה זו מן הנאמר בתורה הסמיכה את המעשה על הכתוב: "ויעמד ישוע בניו ואחיו קדמיאל ובניו בני יהודה" וגו'.

תוס' מגילה ד', טו; צוק, 226(13): אמר ר' אלעזר בר' צדוק: כך היו חבורות שבירושלים נוהגות: אילו לסעודת אירוסין ואילו לסעודת נישואין, אילו לשבוע הבן ואילו ללקט עצמות, אילו לבית המשתה ואילו לבית האבל. שבוע הבן ולקוט עצמות — שבוע הבן קודם לליקוט עצמות; בית המשתה ובית האבל — בית המשתה קודם לבית האבל. ר' ישמעאל היה מקדים בית האבל לכולן שנאמר: טוב ללכת לבית האבל וגו'.

החבורות היו התאחדויות של אנשים רודפי מצווה, שהתחברו לשם קיום מעשים

15 מלמטה — תחת הגימוניות ונמצא האגד שלמעלה לא היה אלא לשם נוי. ויש מפרשים מלמטה — במקום שאוחז את הלולב ביד.

16 במדבר ד', ה.

17 ערכין ב', ו'; תוס' ערכין ב', א'; צוק, 544(14). 18 עזרא ג', ט.

טובים באופן זה, שחבריהן קבלו עליהם ללכת יחד לשמח חתן וכלה, לנחם אבלים, לבקר חולים, לעזור לבני המשפחה אחרי כלות שנה לפטירתו של המת, כששמו את שרידי המת לתוך ארון של אבן או של עץ, שקראוהו "גלוסקמה", למנוחה עולמית. כן השתתפו בשמחת "שבוע הבן", כלומר בסעודת ברית של הבן אחרי מלאות לו שבוע לחייו. ומכיון שעיר גדולה היתה ירושלים גם באותם הימים ואי אפשר היה לכל החברים שבחבורות להיות נוכחים בכל מקרה ומקרה, הרי מן ההכרח היה לחלק את התפקידים בין קבוצות של חברים.¹⁹

שבת יב', ע"א: אין מבקרין חולין בשבת, דברי בית שמאי ובית הלל מתירין... שבנא איש ירושלים בכניסתו אומר שלום ויציאתו אומר שבת היא מלועוק ורפואה קרובה לבא ורחמיו מרובין ושבתו בשלום.

אחד מטובי ירושלים שהיה עוסק במצוה זו של ביקור חולים, ומכיון שעל-יד שמו נזכר שהוא "איש ירושלים" — מותר להניח, שהוא אחד מבני אותן החבורות, שעליהן מדבר ר' אלעזר בר צדוק כעל אנשי ירושלים שהיו רגילים לבקר חולים. תוס' חולין ג', כ"ג; צוק. 505 (22): "אנשי שוק העליון בירושלים היו אוכלין סנונית לבנה מפני שקרקבנה נקלף".

נחלקו חכמים אם היא מותרת לאכילה או אסורה.

בין העופות הטמאים שמונה התורה לא נזכרה הסנונית, אבל נאמר: ²⁰ "את כל ערב למינו", כלומר — הכונה לכל משפחת העורבים, והיה על חז"ל להגדיר מי מן העופות משתייך למשפחת העורבים. לגבי הבהמה נותנת התורה שני סימנים ברורים — כל מפריס פרסה ומעלה גרה; גם לגבי הדגים נותנת התורה שני סימנים ברורים — כל אשר לו סנפיר וקשקשת. סימני העוף לא נאמרו בתורה, אבל חכמים אמרו: כל עוף דורס — טמא. כל שיש לו אצבע יתרה וזפק וקרקבנו נקלף — טהור.²¹ אצבע יתרה — זו שמאחורי הרגל, למעלה משאר האצבעות. רבי אליעזר בר צדוק אומר: כל עוף החולק את רגליו — טמא, כלומר: כשמעמידים אותו על חוט הוא חולק את אצבעותיו — שתיים לכאן ושתיים לכאן, שכן זה סימן שהוא דורס. ראש המדברים בסוגיה זו הוא ר' אליעזר בר צדוק, תנא בן דור החורבן. בתורה נאמר: את כל ערב למינו. ר' אליעזר אומר להביא ²² את הזוריר. אמרו לו ר' אליעזר והלא אנשי כפר תמרתא ²³ שביהודה היו אוכלין אותן מפני שיש להן זפק. אמר להם: אף הם עתידין ליתן את הדין. דבר אחר — למינהו להביא סנונית לבנה. דברי ר"א. אמר לו: והלא אנשי גליל העליון ²⁴ אוכלין אותו מפני שקרקבנו נקלף. אמר להם: אף הם עתידין ליתן את הדין.

19 ש. קליין במאמרו הנ"ל על החבורות.

20 ויקרא י"א, יג—ט. לדעת לויזוהן (Dr. L. Levysohn, Die Zoologie des Talmuds, 1858, S. 208). הסנונית אינה נזכרת במקרא כלל.

21 חולין פ"ג, מ"ו. 22 לכלול.

23 אולי עיין-גדי (י. פרס) ואולי בית תמר היא בית חגלה, מכל מקום ישוב קרוב ליריחו (ס' הישוב). כפר תמרתא הוא לדעתי בית תמר, אחד המקומות בערבת יריחו שבו הוטמנו כלי בית המקדש לאחר מרד בר-כוכבא; ר' ספרי מגילת הנחושת, מקומות הגניזה בע' 21 ופרטים על הגניזה בבית תמר בע' 110.

24 מסתבר שהמדובר באותו ענין אלא שהשתבש שוק העליון בגליל העליון. כיון

עוד פעם מביאה הגמרא דיון בדבר הסנונית הלבנה. על יום טהרתו של המצורע נאמר: ²⁵ "ולקח לקטטה שתי צפרים חיות טהרות" על זה אומרת הגמרא: ²⁶ אמר ר' יהודה: עוף המסרט ²⁷ כשר לטהרת מצורע וזו היא סנונית לבנה, שנחלקו בה ר' אליעזר וחכמים. אמר: אממר בחיורא כרסא כולי עלמא לא פליגי, כי פליגי בבירוקא כרסה ר' אליעזר אוסר ורבנן שרי ²⁸. והלכתא כרבי אליעזר. וכן מצאנו: ²⁹ כל עורב... למינהו — להביא את הסנונית. החכמים ראו בסנונית הלבנה עוף דומה ליונה ורבי אליעזר ראה בה יותר דמיון לעורב.

להגדרת עוף טמא או טהור השתמשו חז"ל גם בסימני הביצים ³⁰. ואלו הם סימני ביצים: כל שכודרת ועגולגלת ראש אחד כד וראש אחד חד — טהורה, ב' ראשין חדין וב' ראשיה כדין — טמאה. ומיה סנונית לבנה? ³¹

ד"ר ל. לויזון ³² — בעקבות מסורת הש"ס ³³ — זיהה את הסנונית הלבנה עם *Mirunda urbica* המכונה כיום קְסִית. ובלטינית *Delicho urbica*; גדלה של הטסית 12.5 ס"מ, היא אוכלת חרקים, אין לה זפק כמו לתרנגולת וליונה, הנונות בורעים, ביצי הטסית כד וכד.

לדעת מר' לָשֶׁם המדובר בעוף הנקרא קְסֵה סְדַת וְנָב — *Petrocles alchata*; גדלה של הקטה 40 ס"מ, גדולה במעט מן היונה, בטנה לבנה ומכאן שמה, היא בזונה אך זרק מזרעים וקרובה מאד ליונה, גם דומה לה בצורתה החיצונית, יש לה זפק וקורקבנה נקלף, הביצים שלה הן כד וחד.

עוף זה הדומה ליונה יכול לשמש קרבן של מי שהיה מצורע והוא בא להטהר.

אנשי שוק העליון, הלא הם יושבי העיר העליונה, עשירים ומפונקים היו, ובחרו להם מאכל תאוה — סנונית לבנה.

שר' אליעזר בר צדוק חי בירושלים וסיפר רבות על אנשי ירושלים לא נטעה אם נייחס גם מעשה זה לאנשי ירושלים, ולא ליושבי הגליל העליון.

25 ויקרא י"ד, ד. 26 חולין ס"ב, ע"א.

27 בקש ר' יהודה להבדיל בין עוף דורס שהוא טמא, לבין עוף המסרט, שאין בו ממידת האכזריות של העוף הדורס.

28 תרגום: המדובר בעוף שבטנה לבנה ועל כך מסכימים כולם, חולקים על הסנונית שבטנה ירוקה. ר' אליעזר אוסר וחכמים מתירים. וההלכה כרבי אליעזר.

29 ספרא, שמיני, ג', ה'.

30 עבודה זרה מ', ע"א.

31 בחיפושי אחרי ההגדרה של הסנונית הלבנה נעזרתי ע"י מר צבי לב, מנהל המכון הפדגוגי לטבע בירושלים, ד"ר אמוץ זהבי מאוניברסיטת תל-אביב, ד"ר מנחם דור מבהמ"ד למורים בבית ברל, ד"ר אלכסנדר ברש, מפקח על הוראת הטבע בבתי הספר העל-יסודיים, ומר יוסי לשם, מנהל בית הספר שדה בגילה, שאת הצעתו הנני מביא לעיל.

32 ר' הערה 20.

33 חולין ס"ב, ע"א.

דייני ירושלים

ארבעה דיינים בירושלים בדור האחרון לפני החורבן ידועים לנו בשמותיהם. את שני הראשונים מכנה המשנה "דייני גזרות" ונ"א "דייני גזילות" וכנראה שהכוונה לדיינים בבית הדין שבו דנו בענייני ממונות ותביעות אזרחיות אחרות. גזורי גזירות שבירושלים היו נוטלין שכרן תשעים ותשע מנה מתרומת הלשכה³⁴ ואלה הם:

אדמון בן גדאי. המשנה מספרת שעל שבעה דברים שפסק בזכויות אשה שבעלה נסע למדינות הים ועוד, נחלק אדמון עם בית דין של כהנים והתנא דוסא בן הרכינס היה לצדם. על שלשה אמר רבן גמליאל "רואה את דברי אדמון"³⁵.

חנן בן אבישלום חברו של אדמון. על שני דברים שפסק בנושא של זכויות האשה ומפרנסה כשבעלה נסע למדינות הים נחלק חנן עם בית דין של כהנים ועמהם דוסא בן הרכינס. אולם יוחנן בן זכאי תמך בחנן. וכן ההלכה.

בבא בן בוטא היה חבר בית דין בירושלים והפליגו בשבח חכמתו. מסופר עליו בגמרא:³⁶ מעשה באדם אחד שנתן עיניו באשתו לגרשה, והיתה כתובתה מרובה. מה עשה? הלך וזימן את שושביניו והאכילן והשקן, שיכרו והשכיבו על מטה אחת (עם אשתו) והביא לובן של ביצה והטיל ביניהן והעמיד להן עדים, ובא לבית דין. היה שם זקן אחד מתלמידי שמאי הזקן ובבא בן בוטא שמו. אמר להן (לחברי בית הדין): כך מקובלני משמאי הזקן: לובן ביצה סולד מן האור ושכבת זרע דוחה מן האור. בדקו ומצאו כדבריו. והביאיהו לבית דין והלקוהו והגבוהו כתובתה ממנו.

נחום המדי יליד ארץ מדי, אף הוא היה בין "גזורי גזירות שבירושלים"³⁷ בזמן החורבן ואחריו. המשנה³⁸ מספרת שמיד לאחר החורבן עלו גזירים מן הגולה ומצאו בית המקדש חרב. אמר להם נחום המדי: אלו הייתם יודעים שבית המקדש חרב הייתם נוזרים? אמר לו: לא. והתירן נחום המדי. לדעת חכמים טעה נחום המדי בהוראתו זו.

34 כתובות י"ג, א.

35 כתובות ק"ה, ע"א.

36 גיטין נ"ז, ע"א.

37 תוס' בבא בתרא ט', א'; צוק. 410 (17); כתובות ק"ה, ע"א.

38 גזיר ה', ד'.